

MAGYAR BALÁZS DÁVID

református vallásanár
Hajdúböszörményi Bocskai István Gimnázium és
Baltazár Dezső Református Általános Iskola
magyarcalvin09@gmail.com

EGY BIBLIOGRÁFIA ÉS ÓRAREND, S AZ EMBER, AKI MÖGÖTTE VAN: DR. KOVÁCS SÁNDOR DEBRECENI JOGTANÁR ÉLETE, LEÁNYA, ILONA VISSZAEMLEKEZÉSEI ALAPJÁN

A jelen tanulmány dr. Kovács Sándor sokszínű életútjának bemutatására törekszik, aki 1875-től a Debreceni Református Kollégium önálló Római jogi tanszékének első professzora volt. Az írás dr. Kovács életének közel negyvenéves, a „kálvinista Rómában” folytatott működésére koncentrál. Bemutatja a helyi jogi oktatás történetét és fejlődését a jogtanár érkezése előtt, majd az egyik gyermekének, Ilonának a kézíratos visszaemlékezéseinek elemzésével feltárja az olvasók előtt a professzor személyes és családi életének képét, telis-tele megható életképekkel pl. mesemondásról, szőlőskertekről, valamint cseppet sem veszélytelen sétákról a korabeli debreceni Nagyerdőn. A családi életképek mellett, természetesen a tanulmány nem hagyja figyelmen kívül, hogy dr. Kovács elsősorban a helyi Kollégium köztisztviselőjeként álló jogászprofesszora volt, aki nemcsak római jogi előadásokat tartott, de tekintélyes számú írásával a nagyközönség érdeklődését is kivívta. A tanulmány összeállítja és időrendben közreadja a jogtanár nyomtatásban megjelent műveinek, valamint akadémiai előadásainak részletes jegyzékét.

Kulcsszavak: Debreceni Református Kollégium, Kovács Sándor, római jog, a római jog tanítása Debrecenben, családi élet Debrecenben

A BIBLIOGRAPHY, LIST OF LECTURES, AND THE PERSON BEHIND THEM: THE LIFE OF THE LEGAL SCHOLAR, DR. SÁNDOR KOVÁCS ON THE BASIS OF THE MEMOIRS OF HIS DAUGHTER, ILONA. The present article intends to illuminate the colorful life of dr. Sándor Kovács, who was the first professor of the Department of the Roman Law founded in 1875 at Reformed College of Debrecen. The study focuses on the forty years' service of Kovács pursued in the „Calvinist Rome”. Doing so, the paper scrutinizes the history and evolution of the law school in Debrecen before the arrival of dr. Kovács. Secondly, by using the manuscripts of one of his children, Ilona, the study depicts the personal and family life of the professor bedecked by the touching memories of storytelling, vineyards, and long walks in the Great Forest of Debrecen. Nevertheless, the paper takes into consideration that dr. Kovács as a high-esteemed professor of the roman law delivered lectures and publications

Beérkezett 2024. 06. 15.
Közlésre elfogadva 2024. 08. 15.
Copyright GERUNDIUM

of general interest. Creating a novelty in the research, the study collects and publishes the bibliography of dr. Kovács's printed works together with his academic lectures in a detailed, chronological list.

Keywords: Reformed College of Debrecen, Sándor Kovács, roman law, teaching of law in Debrecen, family life in Debrecen

Nagy megtiszteltetés volt e sorok írója számára, amikor 2021 nyarán a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményének vezetője, Győri János felkérte, folytassa kutatásait és bővítse monográfiává a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a debreceni-református jogi oktatás kezdeteit tárgyaló szakdolgozatát (konzulens: Szabó Béla). A munka *A jogtanítás története a Debreceni Református Kollégiumban 1742–1914* címmel az intézmény fennállásának 475. évfordulója tiszteletére elindított könyvsorozat hatodik köteteként, 2024 novemberében látott napvilágot.¹ S bár a mű valamennyi korai debreceni jogtanár életrajzi portréját bemutatja, terjedelmi szempontok nem tették lehetővé a professzorok tudományos működésének mélyreható, részletgazdag tanulmányozását, amiképp azt az 1914 utáni jogtanárok esetén a Szabó Béla professzor által szerkesztett kiváló könyvsorozat teszi és megkívánja.²

A jelen tanulmány elkészítését, amely Kovács Sándor római jogi professzor életével foglalkozik, megannyi sajátos körülmény indokolja. Egyfelől idén 110 éve, hogy az 1912. évi 36. törvénycikknek köszönhetően,³ éppen a Kollégium egyetemmé formálása előtt, dr. Kovács kitöltötte a teljes nyugdíjazásra jogosító szolgálati időt. Másfelől pedig, Szendrei László *történész-író*, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár szakreferensének jóvoltából, nemrég került a szerző birtokába egy olyan személyes visszaemlékezéseket őrző kéziratgyűjtemény, amelyet a jogtanár leszármazottai (főképp leánya, Ilona) állítottak össze, s amely a múlt évszázad viharai után most nyilvános aukcióra került.⁴ Noha kétségtelen, hogy Kovács Ilona feljegyzései nagy segítséget nyújtanak a professzor személyes életútjának feltárásához, e nagy gondossággal megőrzött iratgyűjtemény elsősorban egy hálás gyermek visszaemlékezése, amely érthető módon nem Kovács professzor szakmai-tudományos, hanem sokkal inkább szülői működésének bemutatását célozza. Ám a jogászprofesszor munkássága megkívánja, hogy egy újabb

¹ MAGYAR Balázs Dávid, *A jogtanítás története a Debreceni Református Kollégiumban 1742–1914* (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 2024).

² *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*, szerk. P. SZABÓ Béla és MADAI Sándor (Debrecen: Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézet, 2002); *„Ernyedetlen szorgalommal”. A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949)*, szerk. P. SZABÓ Béla (Debrecen: Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, 2014).

³ Lásd: „XXXVI. törvénycikk a debreceni és a pozsonyi magyar királyi tudományegyetem”, in *Magyar törvénytar (1912. évi törvénycikkek)*, szerk. MÁRKUS Dezső (Budapest: Franklin Társulat 1913), 512–524.

⁴ A Szerző itt fejezi ki háláját és köszönetét Szendrei László történész-írónak, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár szakreferensének, aki a Szerző kutatási területét ismervén neki ajándékozta az általa megvásárolt hagyatékokat.

tanulmány⁵ keretében a már felnőtt gyermek, Ilona megható hely- és társadalomtörténeti adalékokkal (pl. a debreceni tüzekről és hurokvetésről, a köszméről és szőlőskeretről, és a Nagyerdőről) szolgáló memoárja kiegészítésre kerüljön a professzor tudományos arcélének megrajzolásával. Ezt a célt szolgálja Kovács nyomtatásban megjelent művei jegyzékének, valamint a közel negyvenéves tanári munkáját lefedő akadémiai órarendjének gondos összeállítása. Az írás az első részében Kovács Ilona visszaemlékezéseit közli, amelynek releváns részei összevetésre kerülnek a szakirodalmi értesülésekkel, majd ezt követően a második rész a professzor Debrecenben töltött éveit tárja fel, a családi anekdoták életszerűségét megőrizve, de elsődlegesen a tudományos és tanári működésére fókuszálva.

Kovács Ilona visszaemlékezései édesapjára

A jogászprofesszor utódai egy több jegyzetfüzetből és írólapokból álló iratcsomót hagytak maguk után. A feljegyzések tartalma alapján az írott „örökség” nagy része Kovács leánya, Ilona jóvoltából született, részletes és szemléletes családfákat hagyva az utókorra, van, ahol több példányban is. A csomag legnagyobb terjedelmű feljegyzése Kovács életútjának kiváló összefoglalását adja, telis-tele visszaemlékezésekkel és megható életképekkel. S bár a dokumentumot rejtő kis füzetke névtelen, a jegyzet végén lévő aláírás világossá teszi, a feljegyzések szerzője a jogtanár legkisebb leánya, Ilona. Az emlékiratot szövegű formában közöljük, megtartva a régies szóalakokat:

„Dr. Kovács Sándor 1841. november 15-én született a nyíregyházi ref. lelkész-lakban.⁶ Atyja gesztelyi Kovács János⁷, anyja nemes Pápay Ludovika⁸. Ő volt a legidősebb gyermek, három húga volt még: Lujza, Albertines és Laura. A két kiscsi kolerajárvány áldozata lett. Lujza Tács Ferenc földbirtokoshoz ment feleségül, de ő is, mint fiatal asszony, 28 éves korában meghalt.

Sándort a szülők nagy gonddal nevelték. Az elemi iskolát Nyíregyházán végezte. 8 éves fiucska volt, mikor az 1848–49.-iki szabadságharc leverésére bejött az orosz cári hadsereg, megszállva szülővárosát. Kis társaival gyakran kiment megcsodálni a város felé irányított orosz ágyukat. Minden házba oroszok voltak beszállásolva. A paplakban is egy magasrangú orosz tiszt lakott a szolgájával.

⁵ MAGYAR Balázs Dávid, „Dr. Kovács Sándor jogászprofesszor debreceni évei: társadalom- és helytörténeti adalékok a jogtanár életéhez a most előkerült családi feljegyzések alapján”, *Studia. Debreceni Teológiai Tanulmányok: A Debreceni Református Hittudományi Egyetem teológiai szakfolyóirata*, 16, 1. sz. (2024): 18–35.

⁶ Vö. BALOGH Ferenc, *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben* (Debrecen: Hoffmann–Kronovitz könyvnyomdája, 1904), 522–523.; CSOHÁNY János, „A korszakváltások évszázada (1849–1950)”, *Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József (Budapest: Magyarországi Református Zsinat kiadása, 1988), 192–301, 239.

⁷ Az egyik kézirat szerint Kovács János 1799. április 29-én született Gesztelyen.

⁸ A feljegyzések csupán Pápay Ludovika halálának dátumát rögzítik: 1874. április 10.

Senki sem tudta, ki ez az orosz tiszt. Hiába kérdezték a szolgát is, a felelet csak ez volt: nagy úr. Mikor az orosz tiszt a sereggel tovább vonult dél felé, sok összerépett, francia nyelvű levelet hagyott szobájában. Kováts Jánosné megnézte a leveleket, minthogy franciául nem értett, csak annyit látott, hogy Görgey Artúr neve gyakran szerepelt. Lehet azért, mert nem értette, de lehet az is, hogy félt megtartani a leveleket s elégette azokat. Ki tudja, ezek a levelek nem vetettek volna-e fényt Görgey sokat vitatott szereplésére? A szabadságharc leverése után pár évvel egy képes-újság közölte az orosz vezérek képeit s akkor ismert rá a lelkes család lakójukra, aki a cár öccse, Alexits orosz nagyherceg volt.

Sándor a középiskoláit Sárospatakon, majd a német nyelv elsajátítása végett Sopronban és Iglón végezte. A jogot Budapesten [*végzett 1864-ben*⁹] és itt doktorált is. Mint fiatal jogász részt vett 1860-ban, – tehát az abszolutizmus alatt – az egyetemi ifjúság márc. 15-iki tüntetésén, amikor a rektori tilalom ellenére az ifjúság gyászelvényekkel a Kerepesi-temető felé vonult. A rendőrség sortüzet adott a menetnek, s egyik jogásztársát, Forinyák Gézát, halálosan megsebesítették.

A doktorátus letevése után Nyíregyházára ment szüleihez. Itt kapta a vértanú gróf Batthyány Lajos fiának felszólítását, vállalja el 3 fia: Lajos, Géza és Béla nevelését. A kérést elfogadta s a grófi családdal együtt huzamosabb időt töltött előbb Svájcban, majd Olaszországban. Nápolyban súlyos beteg lett, 2 hónapig feküdt agyhártyagyulladásban. Felépülése után visszatért Nyíregyházára, ahol ügyvédi irodát nyitott. A grófi családról mindig szeretettel és tisztelettel beszélt, a vértanú özvegyétől kapott fényképeket, Deák Ferenc sajátkezűleg faragott barackmagjával, továbbá a gróftól kapott svájci órát haláláig kegyelettel őrizte.

Több újságban jelentek meg cikkei Aurifaber név alatt.

A debreceni ref. egyház 1875-ben meghívta a debreceni jogakadémia Római jog és teológiai akadémiák [*sic!*] egyház-jog tanszékére. Mint kiváló pedagógus, a gazdasági tanintézet is meghívta a gazdasági jog ismereteinek előadására. Tanítványai annyira szerették, hogy a sok tanári gúnynev helyett, az ő neve: pater familias volt.

1876. aug. 26-án megnősült,¹⁰ feleségül vette Szoboszlai–Papp Károly, nyíregyházi törvényszéki bíró és néhai felesége Pély–Nagy Amália leányát: Laurát.¹¹ Fiait feleségével először a Nagy Péterfián lakott, majd a család növekedésekor

⁹ Lásd BALOGH, *A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben*, 522–523., CSOHÁNY, „A korszakváltások évszázada (1849–1950)”, 239.; S. SZABÓ József, *A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei* (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1926), 41. (153. §)

¹⁰ Az ifjú Kovács házassági tanúja éppen tanártársa, az ugyancsak 1875-ben a debreceni jogakadémiára érkező dr. Kőrösi Sándor, a büntetőjog tanára volt, akiről egy másik kézirat megjegyzi: „8 évig Kufsteinben volt fogoly. Egy nagy vassömb volt különben a lábára erősítve. Egész életében úgy ment, mintha azt a nehéz súlyt vonszolta volna”. Ennek okán mily különös, hogy Kőrösi nekrológiát később éppen Kovács írta meg: Kovács Sándor, „†Kőrösi Sándor”, *Debreceni Protestáns Lap*, 15. 22. sz. (1895): 270–274. (*Debreceni Protestáns Lap* a következőkben: DPL).

¹¹ Dr. Kovács Sándorné Szoboszlai Papp Laura 1854-ben született Szatmáron az egyik feljegyzés szerint.

megvették a vasúthoz vezető Várad utcán [*jelenleg Hunyadi utca*] a 2117. sz. alatti kis családi házat. Ebben a házban töltött évek voltak talán családi életük legszebb évei. Az édesapa 4 gyermekét maga tanította otthon és vizsgáztatta le őket az elemi iskola 4 osztályából, az édesanya pedig maga varrta a szebbnél szebb ruhákat gyermekeiknek.

A ház udvara nyáron játszótér volt hintával, télen korcsolyapálya. Vadszölővel befuttatott verandáján pedig nyári estéken sokat ült a gyereksereg hallgatva szülei soha ki nem fogyó tündérmeséit Argy[élus] királyfiról, Tündér Ilonáról!

Az édesapa [*Kovács Sándor*] mélységes szeretetét jellemzi az a kis vers is, melyet legkisebb leánykájának, Ilonkának, irt az emlékkönyvébe: »Egyszer volt, hol nem volt« így beszél a rege, »Egy tündérleányka, Ilona volt a neve. Drága kincse volt ő Árgyélus királyfinak«. ... Drágább kincse vagy te, kedves, jó Apádnak!

Kedves, de egyúttal komikus volt az a kis epizód, mikor a legidősebb gyermeket, Laurát, az édesapa vizsgáztatta, a Dóczy intézet igazgatója, Dóczy Gedeon bácsi¹² és az osztálytanító, Hajdú István bácsi előtt, a 2 kisebb leány kint hintázott az udvaron. Ilonkának egy bogár szállt a kezére, s a helyett, hogy ledobta volna, észtelenül visítani kezdett. Hedvig csupa szimpátiából szintén visított, a vizsgálóbizottság hanyatt-homlok kirohant az udvarra, hogy mi baja a 2 kis leánynak? A vizsgát megzavaró kis bogár pedig nyugodtan tovarepült.

A gyermekek növekedtek, a ház nagyon messze volt az iskoláktól, ezért eladták azt, s beköltöztek a [*Debreceni Református*] Collégium közelében lévő Egyház-tér 12. sz. a. házba¹³, mely a Collégium tulajdona volt, s mint tanári lakást kapta a családfő. 6 szobából állott összes mellékhelyiségekkel, 2 nagy udvarral, istállóval és kocsiszinnel és egy nagy zöldsárga kerttel. A gyermekek itt is játszhattak nyáron, télen pedig korcsolyázhattak. Édesanyjuk felügyelete alatt virág- és konyhakertük volt, csirkét, kacsát neveltek, disznót hizlaltak. Innen járt a 3 leány a híres Dóczy nevelőintézetbe, a fiú pedig a Collégiumba. Innen jártak tánciskolába, majálisokba, mulatságokba. A házáért kapott pénzen a város külső területén lévő u. n. Vénkertben vettek egy szép szőlőskertet, melynek jövedelme meglehetősen összeggel járult a családi megélhetéshez és a gyermekek neveltetéséhez.

A debreceni jogakadémiának és kiváló tanárainak abban az időben nagy híre volt az egész országban. A város és a környék fiatalságán kívül Erdély arisztok-

¹² Dóczy Gedeon (Miskolc, 1832. november 17. – Debrecen, 1911. május 16.) református tanár. 1872-től a sárospataki állami tanítóképezdének, 1874-től a debreceni református felsőbb leányiskolának volt igazgatója, melyet magasabb színvonalra emelt. A helyi tanítóképző intézet igazgatója lett 1893-ban. 1908-ban nyugalomba lépett. A református pedagógiai irodalom terén roppant munkásságot fejtett ki. ZOVÁNYI Jenő, „Dóczy Gedeon”, in *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, szerk. Uő (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Sajtóosztálya, 31977), 154.

¹³ Az 1900/01-es iskolai évről szóló értesítő már ezt a címet adta meg. Ezt megelőzően a tanárok lakhelyét nem közölték az évkönyvek. Lásd: *A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1900/01. iskolai évről*, szerk. BARTHA Béla (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1901), 81.

rata, román és szász ifjúsága, sőt a Délvidék szerb ifjúsága is nagy számmal volt hallgatói között. Az ifjúság szülei szinte ostromolták Kovács Sándort, hogy fiaikat vegyék magukhoz *[otthonukba]*. Az első jogász, akit a tanári család magához vett, br. Vécsey József szatmármegyei nagybirtokos Miklós fia volt, aki 2 évig élt a család körében. Barátai: Dégenfeld Pál és Imre, Wesselényi Miklós, Teleki Ádám, [...] Géza is mindennapos vendégei voltak a családnak. A tragikus végű miniszterelnök, Tisza István is K. S. előtt tette le az I. alapvizsgát. Az ország volt számos vezető férfia volt tanítványa, akik, ha valami kérése volt, mindig szeretettel segítettek a segítségére.

A boldog újfúság éveit elmultak, következett a komoly élet, mely mindnyájuknak sok-sok szomorúságot hozott.

Házasságukból 4 gyermek született: 1. Laura: született 1877. június 22-én Debrecenben. Nem ment férjhez. 2. Lóránd: született 1878. december 24-én Debrecenben. Iskoláit Debrecenben végezte, a *[jogi]* doktorátust a kolozsvári egyetemen tette le. [...] főszolgabíró Borsodban [...] Meghalt 36 éves korában szívszélhűtésben 1915. január 5-én Edelenyben. Nem nősült meg betegsége miatt. 3. Hedvig: született 1881. május 25-én Debrecenben. A bpesti elemi polgári iskolai tanítóképző elvégzése után, 1905. július 18-án, feleségül ment [...] Nánássy Gyulához, a gróf Zichy seniorális uradalom számvevőjéhez. [...] Szív-baja elhatalmasodott rajta, ezért 1948. január 17-én meghalt. Házasságukból hat gyermek született: a.) Ottilia, b.) Márta, c.) Gyula, d.) Ádám, e.) Hedvig, f.) Dénes. 4. Ilona: született 1882. december 17-én Debrecenben. A tanítónői oklevél megszerzése után fővárosi tanítónő lett. 37 éves működés után ment nyugalomba. 1919. július 1-én feleségül ment de Pott Adolf hitelszövetkezeti tisztviselőhöz. 1935-ben özvegy lett, azóta Laura nővérével él együtt.

Dr. Kovács Sándorné, Laura és Ilona leányaival 1911-ben Bpestre költözött¹⁴ a IX. *[kerület]*.; Ráday u. 15. II/22. a. lakásba. Az édesapa, aki már ekkor 70 éves volt, még 3 évig megtartotta állását. Minden hét elején leutazott Debrecenbe, ahol kis szobája volt, s minden hét végén feljött családjához Bpestre. Ezt a nagy áldozatot azért hozta a családjáért, mert ekkor rendezték fizetését s vette át az állam, mint nyugdíjast. Tudta, hogy így nagyobb lesz nyugdíja s majd halála után a felesége nyugdíja is.

Dr. Kovács Sándor 39 évi tanári működés után nyugalomba ment 1914-ben.¹⁵ Az utolsó tanári gyűlésen kijelentette, hogy nyugalomba vonulása utolsó

¹⁴ Ilona más helyen így írt: „Édesapám kérésére letettem a tanítónői képesítő vizsgát. Édesapám közeledett a nyugdíjhoz, megkért, menjek állásba míg ő él, [...] így jobban tudom mamát és Laurát támogatni, ha ő meghal. Mindig erre gondolt, én meg arra, hogy Pestre jöhetünk. Szívesen megyek állásba, feleltem, ha Apa behoz a fővároszhoz és mindnyájan feljövünk Pestre. Ez meg is történt. A Tisza család segített 1912 júniusában.”

¹⁵ Vö. NAGY Sándor, *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig* (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1940), 254.

évében az I. alapvizsgán egyetlen jogászt sem fog megbuktatni. Ezt valaki elárulta az ifjúságnak s az egész I. évfolyam júniusban levizsgázott szeretett tanára előtt, mély meghatódottsággal véve búcsút tőle.

Bpsten múzeumokba, könyvtárakba járt, sokat olvasott. De legboldogabb volt, ha kis unokái náluk voltak s őket vihetette sétálni, vagy mesélhetett nekik. A megérdemelt nyugalmat azonban csak 4 évig élvezte. Súlyos betegség támadta meg. 1918. márc. 12-én halt meg a Verebélyi klinikán.¹⁶ A legnagyobb nyugalommal intézkedett halála esetére, leányának, Ilonának megadta az összes utasításokat, hová temetessék, volt tanítványa, Kovács Emil, fasori ref. lelkész imádkozzék koporsójánál, kinek küldjenek gyászjelentést.¹⁷ A földbe 10 hónap múlva követte hűséges hitvese 1919. január 9-én. A Kerepesi-temetőben pihennek közös sírban.¹⁸

Halála idejében dúlt az első világháború, nem lehetett kellő időben értesíteni az ős Alma Matert. Később hallottuk egy volt kedves tanítványától és későbbi tanártársától,¹⁹ hogy mennyire fájt sok tanítványának, hogy a nagyon szeretett Pater Familiast utolsó útján nem kísérhették el és nem akkor szólalhatott meg a debreceni öreg nagytemplom Rákóczy harangja, mikor örök nyugalom helyére lebecsátották, hanem csak pár nappal később, amikor egy óra hosszáig búgott a harang, hirdelve a debrecenieknél, hogy az Alma Mater volt öreg tanára: dr. Kovács Sándor, megért Alkotójához...

Írta de Pott Adolfné, Budapest, 1950. augusztus 30-án.”

Kovács Sándor debreceni évei

A debreceni jogi oktatás Kovács érkezése (1875) előtt

Debrecenben a jogászképzés már Kovács professzor érkezése előtt a helyi Református Kollégiumban folyt, amelynek első jogi tanszéke az 1800-as esztendőben jött létre.

¹⁶ S. SZABÓ, *A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei*, 41. (153. §)

¹⁷ Dr. Kovács Sándor fennmaradt saját kéziratos jegyzete szerint gyásztáviratát legalább 27 címzettnek kérte megküldeni, így a Debreceni Református Kollégium valamennyi „intézetének” vezetőinek, majd név szerint gróf Dégenfeld József főgondnoknak, Könyves Tóth Kálmán, Dicsőffy József és Jánosi Zoltán lelkészeknek, valamint Géressy Kálmán tankerületi főigazgató, dr. Dóczy Imre tanár és Márk Endre úrnak, Debrecen város polgármesterének.

¹⁸ Sírjuk Ilona jegyzetei alapján Budapest, a Kerepesi temető 32. parcella 5. sor 60. sz. alatt található.

¹⁹ A szöveg háttérében bizonyára Ilona egy másik füzetében olvasható bejegyzése áll: „Mikor édesapám, dr. Kovács Sándor, meghalt 1918. március 13-án, már nagyon zavaros állapotok voltak, hiszen kezdődött a kommun, a vonatok alig jártak, éppen ezért a debreceni egyetem tanári karát csak gyászjelentéssel értesítettük apa haláláról. Laura nővérem a temetés után pár nappal találkozott dr. Kun Béla debreceni egyetemi tanárral, aki szemrehányást tett neki, miért nem értesítettük az egyetemet idejében, hogy küldötség jöhetett volna fel a temetésre. »Így nem tudtunk egyebet tenni, minthogy a temetés ideje alatt d. u. 4–5-ig a Nagy-templom tornyában zúgott a Rákóczy-harang.«”

Az első jogtanár Széplaki Pál volt, aki 1800. május 30-án foglalta el tanaszékét.²⁰ Széplaki korai halála után 1813-ban Dobrosi Madarász János vette át a helyét, aki egészen 1839-ig adott elő a jogtudományokból.²¹ Dobrosi utódja 1840-ben Szűcs István lett, aki elsősorban a Debrecenről írt háromkötetes munkája miatt lett elismert.²² Később létrehozásra került a másik jogi tanszék is, melyet Búzás Pál foglalt el, ám beiktatására a szabadságharc okozta rendkívüli állapotokra tekintettel, székfoglaló beszéd nélkül, a püspök házában, a tanári kar jelenlétében került sor.²³ A szabadságharc leverését követően, 1850-ben jelent meg Leo Thun kultuszminiszter 380. sz. rendelete²⁴, amely nemcsak a tanulmányi időt (két év), a professzorok számát (négy fő) is szigorúan meghatározta. Mindez a Kollégium azonnali fejlesztését tette szükségessé. A püspök, Szoboszlai Pap István közadakozásra felhívó szózatot intézett az egyházkerület gyülekezeteihez²⁵, így a két működő rendes jogtanár (Búzás Pál és Szűcs István) mellett, kinevezést nyert 1852 januárjában a pesti ügyvéd, Tóth Lajos. Önálló jogakadémiai igazgatónak pedig Szoboszlai püspök került megválasztásra.²⁶ Később, Kallós Lajos személyében a negyedik rendes jogtanárt is megválasztották. A Kollégium jogtanodája végül 1853-ban elnyerte a „nyilvános státuszt”. Ám röviddel ez után, megromlott egészségi állapota miatt, Szoboszlai lemondott tiszteiről, akit igazgatói székében Szűcs István követett.²⁷ Az 1853/54-es iskolai év kezdetén felterjesztett tanterv szerint Szűcs István tanította az Ausztriai polgár- és magánjogot, valamint a Protestáns egyházjogot, Búzás Pál Statisztikát és Államgazdaságot, Tóth István Enciklopédiát, Jobbölceletet és Büntetőjogot, Kallós Lajos pedig Magyar magánjogot, Kereskedelmi- és váltójogot.²⁸ Jól látható tehát, hogy a később,

²⁰ NAGY Sándor, „A jogi oktatás és szervezete a Debreceni Református Kollégiumban 1742 és 1914 között”, in *Jogászképzés és a magyar felsőoktatás rendszerében*, szerk. Kovács Kálmán (Budapest, 1984), 155–187, 156.

²¹ SZENTPÉTERI KUN Béla, „Debreceni jogtanítók” (I. rész), *Debreceni Szemle* 5, 1. sz. (1931): 1–9.; Kovács Sándor, „Adatok a jogtanítás történetéhez főiskolánkban, a múlt század végétől az 1875. évig”, *1893/94-iki Évkönyv a Debreceni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakaiáról*, szerk. Uő (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1894), 1–36., 16.

²² SZÜCS István, *Szabad kir. Debreczen város történelme*, 1–3. kötet (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1871–1872).

²³ NAGY, „A jogi oktatás és szervezete”, 162.

²⁴ Megjelent a *Reichsgesetzblatt* 1850. október 4-ei számában. Lásd: NAGY, „A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig”, 247. Az eredetihez lásd: „Erlaß des Ministeriums des Cultus und Unterrichts vom 4. October 1850”, *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Teil 4., Stück 134, (Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1850), 1711–1721. (380. §). Hivatalos fordítása: „A vallás- és közoktatási ministeriumnak 1850-iki October 4-én kelt rendelete”, *Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi- és kormánylap*, 4. rész, 134. darab (Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1850), 1711–1721. (380. §)

²⁵ SZOBOSZLAI PAP István, *Felhívás az Egyházakhoz s egyes Jóltevőkhöz a debreczeni főiskola szervezését illető adakozásra* (Debrecen: k. n., 1852).

²⁶ A szakirodalom gyakran a Szoboszlai-féle jogakadémia elnevezést használja. CSOHÁNY, „A korszakváltások évszázada (1849–1950)”, 193.

²⁷ KUN, „Debreceni jogtanítók (I. rész)”, 7.

²⁸ Balogh adattára alapján: Szűcs István a Magánjogot, az Ügyvédi rendtartást, a Császári parancsokat, a Polgári perek elméletét és a Törvényszékek szerkezetét, valamint az Ideiglenes perrendtartást oktatta. Búzás professzor a Bevezetés a jog- és államtudományokba, a Statisztika elméletét, Ausztria statisztiká-

1875-től Kovács Sándor által előadott Római jog ez idő szerint még nem képezte a helyi *curriculum* szerves részét. Sajnálatos, de az egyházkerület öröme nem tarthatott sokáig, hiszen 1856. augusztus 23-án, 10817-es számmal egy újabb rendeletet hozott a hat tanszékkal kell berendezni, a tanárok óraszám pedig nem haladhatja meg a napi hármat.²⁹ Az egyházkerület vezetésének azonban szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy a két új jogi katedra létrehozását még egy megismételt közadakozás sem tenné lehetővé, ezért az 1856. évi 10–11. sz. határozatukban „*legmélyebb fájdalmas érzésük*” ellenére a Kollégium jogakadémiáját megszüntnek nyilvánították. Tény, a Kollégium önálló jogakadémiája a fiatal Tóth István professzor halálával (1855) valójában egy „csonka”, három tanszékes akadémiaként szűnt meg, hiszen utódjának (Fényes Elek) kinevezésére már nem kerülhetett sor. Annak okán, hogy a magyarországi református és evangélikus egyházak belső szerkezetét, iskola- és oktatásügyét parancsszóra megváltoztatni kívánó *Protestáns Pátenst* 1860. május 15-ei hatállyal visszavonták³⁰, nyomban megindult a helyi jogászképzés újraindítása. Ám a *Helytartótanács* 1861. október 23-ai rendelete alapján a jogakadémiákat ekkor már hat tanszékkal kellett megszervezni. Az új tantárgyak (pl. Latin irodalom, Római jog, Peres eljárás, Osztrák büntető- és perjog) előadása érdekében a képzési időt már az 1864/65-ös tanévtől három évre emelték, a teológiai képzésről visszahívott Búzás Pál és Kallós Lajos mellé, 1865 januárjában Kovács Ferenc a Római jog tanára került megválasztásra. Roppant változást erőszakolt ki azonban az 1874. évi 12.917. sz. rendelet (más megjelöléssel: 12.917/1874. VKM rendelet), amely átformálni óhajtotta a hazai jogászképzés tudományos és szervezeti kereteit.³¹ A rendelet kimondta, hogy az állami és felekezeti jogakadémiákon nyolc tanszéknek kell végeznie a jogi oktatást:

„1. Római jog; 2. Jogbölcelet és Büntetőjog; 3. Nemzetgazdaságtan, Pénzügytan és Magyar pénzügyi törvények; 4. Magyar és Osztrák magánjog; 5. Peres és peren kívüli eljárás, Váltó- és kereskedelmi jog; 6. Statisztika és Magyar közigazgatási jog; 7. Jogtörténet, Egyházjog; és 8. Politika, Magyar közjog, általános Bevezetés a jog- és államtudományokba.”³²

Fontos elvárás volt az is, hogy a joghallgatók hetente minimum húsz órában hallgassanak előadásokat. Ha ez a kötelező tárgyakból nem volt teljesíthető, akkor speciálkollé-

ját és az Alkotmány és közigazgatási államtan c. kurzusokat tartotta. Tóth pedig az Osztrák polgári- és büntetőjogot tanította. BALOGH: A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben, 305.

²⁹ NAGY, „A jogi oktatás és szervezete”, 166.

³⁰ Bővebben lásd: *A protestáns pátenst és kora. Tanulmányok és források a pátenstárc 150. évfordulója alkalmából*, szerk. BARÁTH Béla és FÜRJ Zoltán (Debrecen: D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadása, 2010).

³¹ „A vallás- és közoktatási m. kir. ministernek 1874. évi. május 19-én 12917. sz. a. kelt rendelete: az állam közvetlen rendelkezése alatt álló jogakadémiák és joglyceumok új szervezéséről szóló szabályzat tárgyában”, *Magyarországi Rendeletek Tára*, VIII. évf. (Budapest: Vodianer F, 1875), 366–368. Melléklete, Szabályzat a jogtanodák új szervezéséről címmel: uo. 368–384. (a továbbiakban: MRT 1874).

³² MRT 1874, 367.

giumokat kellett felvenni.³³ Ugyanakkor a rendes és a rendkívüli tanárok kötelesek voltak heti tíz órában előadni a kötelező tárgyakból oly módon, hogy a tanév során egy félévre vonatkozóan a tárgyakból (főkéllégiumok) tíz óra meglegyen, és amennyiben ez nem érte volna el a meghatározott minimumot, akkor speciálkéllégiumot kellett hirdetniük.³⁴ Tény, hogy Debrecenben az egyház- és városvezetés a Kollégium fejlesztését már egy (lehetséges) protestáns egyetem létrehozása első lépcsőfoknak tekintette, s a város magára vállalta egy, a református egyház pedig két teljes katedra berendezését.³⁵ S mert Kovács Ferenc jogtanár épp ekkor Losoncra távozott, az egyházkerületnek négy tanár megválasztásáról kellett gondoskodnia. Ezek nyomán jött létre a Kollégium új tanszéki struktúrája, ahol 1875-től a Római jogi tanszék Kovács Sándor, a Magánjogi Kallós Lajos (1875–1882†), a Nemzetgazdaságtani Búzás Pál (1875–1896†), Közjogi és politikai Liszka Nándor (1875–1900), a Büntetőjogi Kőrösi Sándor (1875–1887), Közigazgatás jogi és statisztikai pedig Kassay Sámuel (1875–1885) vezetésével kezdte meg működését.

Kovács debreceni éveinek személyes és szakmai vonatkozásai

Kovács professzor székfoglaló előadását 1875. szeptember 16-án tartotta meg *Az európai államok törvénygyűjteményei, történetileg tekintve, a legrégebb időktől a legújabb korbéli kodifikációs munkálatokig*³⁶ címmel, melynek szerkesztett változata a főiskola értesítőjében jelent meg. A jogtanár közel negyven esztendőn állt a Kollégium szolgálatában, melynek során, az általa előadott tárgyakat (lásd az összefoglaló táblázatot a tanulmány végén) vizsgálva megállapítható, hogy debreceni működése alatt elsősorban a római jog és intézményeinek előadása bízott rá, kezdetben hat, később pedig heti nyolc órában. Ehhez járult még természetesen a római magánjog heti nyolc és per jogi heti két órában. A római jogi „fő tárgyak” mellett repetitóriumot és kisebb, speciálkéllégiumot is tartott. Ily módon üde színfoltot jelentettek az eredeti nyelvű szövegrészek feldolgozására irányuló tanórái, melyeken Jusztinianosz, vagy éppen Gaius *Intitúcióit* olvasta és dolgozta fel a diákokkal együtt. A római jogi stúdiumok mellett, 1895-ig, a Kollégium jogakadémiájának újabb két tanszékkal való bővítéséig, s így Kérészy Zoltán (professzor: Egyházjogi és jogtörténeti tanszék) érkezéséig Kovács látta el az Egyházjog oktatását is heti nyolc órában. Bacsoni Lajos mellett, ő is azon kevés debreceni jogtanárok egyike, akiket dékáni megbízatásukban újraválasztottak (1894–1896, majd 1909/10). Több

³³ MRT 1874, 372.

³⁴ MRT 1874, 369.

³⁵ BALOGH Ferenc, *Alapítványok és ösztöndíjak a debreceni református főiskolában* (Debrecen: Debrecen Városi Könyvnyomda-vállalat, 1904), 30–31.

³⁶ KOVÁCS Sándor, „Az európai államok törvénygyűjteményei, történetileg tekintve, a legrégebb időktől a legújabb korbéli kodifikációs munkálatokig”, in *Értesítő a Reformátusok Debreczeni Főiskolájában lévő akadémiai tanfolyamokról az 1875/76. tanévról*, szerk. TÓTH Sámuel (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1876), 37–52.

ízben töltötte be a Kollégium akadémiai tanszakainak igazgatói tisztét is (1877/78, 1886/87, 1893/94, és részben: 1898/99), melyből kifolyólag megannyi intézményi értesítőt és beszámolót szerkesztett. Jogtanári működésének minden jelentős mozzanata Debrecenhez kötötte, s így nem véletlen, hogy az egyházkerület Segélyegyletének jegyzőjeként (1879–1900), valamint az egyházkerület világi aljegyzőjeként (1883–1893) is tevékenykedett.

Diákjai kedves, melegszívű és nagy tudású tanárnak tartották, ezért szorgalmasan látogatták előadásait. Mindezek ellenére, tudományos működéséről keveset tudni, hiszen szaktársaival ellentétben nagy terjedelmű s önálló művet nem hagyott hátra. Bibliográfiája azt mutatja (lásd a nyomtatásban megjelent műveinek jegyzékét a tanulmány végén), hogy „Dr. Kovács Sándor”, vagy pedig „Aurifaber”³⁷ álnév alatt leginkább rövid közlemények maradtak fenn utána, különböző vallásügyi tárgyalások és törvényjavaslatok témában (pl. a polgári házasságkötés kérdése). Írásait rendszerint a *Debreceni Protestáns Lap* (DPL) tette közzé.

Művei között azonban mindenképpen nagy figyelmet érdemelnek a debreceni jogászképzés történetét áttekintő dolgozatai. Noha kétségtelen, a Kollégiumban folyó jogi szakoktatás történetét feltáró legkorábbi önálló munka Balogh Ferenc hittanárhoz köthető, aki 1905-ben a debreceni Joghallgatók Önképző Körétől kapott felkérést a mű elkészítésére³⁸, mégsem ő tekinthető a téma első kutatójának. A legkorábbi „kút-főnek” ugyanis Kovács Sándor 1893-as rektori évnnyitó beszéde bizonyul, melynek két különböző kiadása is „közkezen forog”. Kovács 1893. október 2-án tartott felszólalásának kivonata elsőként a *DPL* tudósításaként, röviddel az évnnyitó után, 1893. október 7-én jelent meg.³⁹ A beszéd második, bővebb kiadását pedig a főiskola 1893/94-es tanévére vonatkozó *Évkönyve* tette közzé.⁴⁰ Kovács írásában a debreceni jogtanítás történetét, személyi és tárgyi feltételeinek megteremtését mutatta be egészen az akadémia 1875-ös átszervezéséig, amikor is az intézmény immár hat jogi tanszékkel kezdte el működését. Kovács hosszasan értekezett a hazai jogakadémiák felállításának és fenntartásának létjogosultságáról, majd ezt követően a hat jogi tanszék beindításáról. Röviddel ezt követően, az 1898/99-es tanévre újra az akadémiai tanszakok közös igazgatójának választották. Noha betegsége miatt csupán az év végéig tudta ellátni teendőit⁴¹ (utódja Csíky Lajos, ő állítja össze a tanév évkönyvét is), mégis 1898. szeptember 9-én *Adatok*

³⁷ Vö. *Magyar írók álnevei a múltban és jelenben*, szerk. SZÉKELY Dávid (Budapest: Szilágyi Béla kiadása, 1904), 8.

³⁸ BALOGH Ferenc, *A Debreceni Jogakadémia keletkezése, fejlődése és a jogászfutás* (Debrecen: Debrecen Városi Könyvnyomda-vállalat, 1905).

³⁹ A *DPL* által közzétett tudósítás a rektori évnnyitó beszéd rövid kivonata, amely az igazgató szavainak gondos összefoglalását adja: BALOGH Ferenc, „A jogtanítás története a debreceni főiskolában”, *DPL*, 13, 40 sz. (1893), 505–508.

⁴⁰ KOVÁCS, „Adatok a jogtanítás történetéhez főiskolánkban, a múlt század végétől az 1875. évig”

⁴¹ CSÍKY Lajos, „Az akadémiai tanszakok története az 1898/99. tanévben”, *1898/99 Évkönyv a Debreceni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól*, szerk. Uő (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1899), 23.

a jogtanítás történetéhez főiskolánkban az 1875. évtől kezdve címmel nagy ívű rektori beszédet tartott. Sikerült részletesen értekeznie az akadémia két új tanszékének (7–8. tanszékek: 1894/95) a felállításáról, valamint a jogászképzés 1874-es reformját követő tanulmányi és vizsgarendet érintő fontosabb törvényekről és rendelkezésekről. Cikkei alapos kutatómunkáról tanúskodnak, a felhasznált források, úgymint pl. az egyházkerületi vagy az akadémiai jegyzőkönyvek, pontosan beazonosíthatók és visszakereshetők. Kovács professzor mindennapjai oktatási szempontból az 1890-es évek végétől közzétett értesítők alapján viszonylagos pontossággal rekonstruálhatók. Római jogi fő előadásokat tarott heti nyolc órában hétfőtől szombatig délelőttönként 8 és 9, vagy éppen 9 és 10 óra között, de két napon, rendszerint hétfőn és csütörtökön délután 3 és 4 óra között is. Mindezek mellett speciálkollégiumokat is jegyzett heti egy vagy két órában, mégpedig a szabadon maradt keddi, vagy pénteki délutánokon 3 és 4 óra között.

Bár a jogtanár szerteágazó tudományos munkát (véleményezés, javaslatétel és kutatás), végzett, leánya, Ilona visszaemlékezéseiből kiderül, milyen fontos volt számára a családjával töltött idő. Láttuk korábban, milyen érzékletesen festette meg Ilona édesapja személyes életének főbb vonásait, melyek alapján felsejlik az olvasók szeme előtt annak a kis Hunyadi utcai háznak a képe, melynek udvara nyáron játszótér volt hintával, télen korcsolyapálya, vadszőlővel befuttatott verandáján pedig a nyári estéken üldögélő gyereksereg, hallgatva a szülők tündérmeséit. Sőt, még hallani is Kovács professzor halk és szelíd hangját, aki e szavakkal szeretgette leányát: „*Drágább kincse vagy te, kedves, jó Apádnak!*” Bizonyos, hogy szabadidejében a család szeretett vendégségbe látogatni, hiszen, mint Ilona írja:

„Debrecenben, mikor gyermekek voltunk, nagyon gyakran mentünk szüleinkkel az én keresztszüleimhez Somogyi Pálékhoz. A Bethlen utcán a saját házukban laktak. A ház végén gyönyörű szőlős- és gyümölcsös kert volt, különösen sok volt a köszméte-bokor. Mi, gyermekek lementünk mindig a kertbe. Lauránál a szép kis új napernyője volt. Mint minden gyermeket, őt is izgatta az, amit nem szabad. [...] Teleszedte a napernyőjét köszmétével. Mikor haza indultunk, az utca kapu mellett az udvaron megálltunk, Laura, elfelejtkezve a köszmétéjéről, dicsekedni akart szép kis napernyőjével, kinyitotta. A sok köszméte mind a fejére esett. Mikor legközelebb mentünk, a kert zárva volt!”

Ám olybá tűnik, Kovácsék nemcsak mások kertjébe szerettek ellátogatni, hanem Debrecen határában saját szőlőskertet is vettek, így a kétkezi munka sem volt szokatlan a professzor számára:

„Volt nekünk egy hold gyümölcsösünk és szőlőnk, ahová nagyon gyakran kijártunk az u. n. Vénkertben. Sokszor kijöttek a hozzánk járó fiatalemberek is. Egy tavasszal a szépvirágú bivalypaszuly volt vetve a kis [prés]ház elé. Egy délután Laura észrevette, hogy kikeltek, s elkiáltotta magát: Mama, kijöttek a bivalyok.

Ebben a pillanatban a kapuban megszólalt 2-3 hang: Kezeiket csókoljuk! S egy pár fiatalember állt a kapuban.”

A szabadidő közös eltöltését szolgálták a nagy-nagy családi séták is a debreceni Nagyerdőn, melynek a 19. századi érintetlen, ám korántsem veszélytelen állapota mély nyomot hagyott a jogászprofesszor gyermekének emlékezetében:

„Azt hogy milyen állapotok voltak Debrecenben az 1880-as és 90-es években még ezt meg kell írnom. Lóránd fivéremnek nagyon szép növény-, lepke- és bogárgyűjteménye volt. Hogy ezt szaporítsuk, édesapánkkal kijártunk a Nagyerdő kissé beljebbi részeibe. Így mentünk libasorban: apa, kezében egy nagy törös bot, utána Laura, én, Hedvig, végül Lóránd, kezében szintén törös bot. Sohasem mentünk sokkal messzebbre a Nagyerdő civilizált területénél, mely előtt a kis »gőzvasút« végállomása volt. itt volt egy fürdő, egy faépület, melyben a majálisokat rendezték (Jogász majális! Dóczy majális! Magyar Imre cigányzenekara! Katona banda), sétautak, ahol sok pad volt. Tovább senki sem mert menni, mi a felfedező utainkon is soha el nem jutottunk az u. n. Nyulas-csárdáig. Ma itt van a Kossuth Lajos Tudomány-Egyetem, sok épületével, sportpályák, állatkert, strand, szökőkutak stb. Itt említem meg azt is, hogy abban az időben legalább 5-6 évig a Nagytemplom előtt ott állt egy csúf fabódé, a híres kútúró mérnök Zsigmondy bódéja, aki oda szökőkutat akart tervezni, de sehol sem volt víz. Ma talán 3 ontja a vizet, a Nagyerdőn az egyetem előtt szintén. Régen, ha inni akartunk, az utcán lévő »jövízű« közkútra kellett menni vízért a cselédlányoknak. Persze mind estefelé ment, persze a katonák is őrmestertől lefelé szintén akkor sétáltak a kutak felé úgy, hogy a szomszédok várhatták a vizet. Mi is hányszor mentünk a velünk szemben lévő Csokonay-kertben lévő a most már »személyzetnek« nevezett lányokért. Ma Debrecenben annyi a víz, hogyha ledugnak a földbe egy vesszőt, ott víz jön fel.”

Kovács Sándor azonban kétségkívül bátor ember is volt, melyet nemcsak az bizonyít, hogy „védelmi eszközzel” felszerelve sétálni vitte gyermekeit a Nagyerdőre, hanem az is, miszerint esténként hazafelé tartva nem félt áthaladni a Nagytemplom s a Kollégium közötti parkon: *„Mikor mi Debrecenben laktunk, s mi gyerekek olyan 8–14 évesek voltunk, valami hihetetlen és lehetetlen állapotok voltak [a városban]”* – emlékezik vissza leánya, Ilona –

„a hurokvetés [*félelmetes büntetés*] volt. Székhelye a Collégium és a Nagytemplom közötti Emlékkert volt. Ide sötétedéskor már senki sem mert menni. A hurokvetés abból állott, hogy a kertből, vagy valamelyik kapualjból hurkot vetettek az emberek nyakába s kabátjukat leszedték s az értékes holmit elvették. Az emberek az utca közepén jártak, mert odáig nem ért a hurok, a rendőrök a főkapitány úrral pedig aludtak. Édesapámnak fő szórakozása volt a Collégiumban lévő olvasó-

szobába menni minden este. Úgy ment, hogy a botját feltartotta, akkor nem lehetett hurkot vetni a nyakba. Ez az állapot kb. 2 évig tartott, akkor megszűnt, bizonyára megunt a sok gazember, a rendőrök pedig nem zavartatták magukat ilyen csekélységgel. Csak nem engedik magukat bosszantani?”

Minden bizonnyal helyénvaló a Kovács Sándor professzor életútját bemutató tanulmányt a jogtanár személyes és szakmai-tudományos méltatásával zárni, amely érkezzon elsőként leányától, aki egy kedves történetben rávilágít arra, milyen köztisztelet övezte édesapját még a helyi zsidóság körében is:

„Mikor Debrecenben laktunk egyszer híre ment, hogy a zsidótemplomban új, gyönyörű hangú kántor van. Édesapám, Laura és én elhatároztuk, hogy elmegyünk meghallgatni. Egy estefelé el is mentünk, Laurát és engemet a templom ajtajából rögtön felvittek a karzatra, ahonnan rács mögül nézhettünk le a sok nővel együtt. Ott élvezhettük édesapánk nagy zavarát. Ugyanis őt Debrecenben mindenki ismerte s amint meglátták, egy pár jónevű zsidó ügyvéd elébe sietett. Apa, mint vallásos ember, azonnal levette a kalapját, amint a templomba lépett, ott pedig a férfiaknak feltett kalappal kellett lennie. Meg is kérték, tegye fel kalapját, amit a legnagyobb zavarral meg is tett. Ő minden feltűnés nélkül akart a tömegben lenni, a férfiak pedig, volt tanítványai, bevitték egészen az oltárig. A kántornak csakugyan szép hangja volt, de bizony mi még egyszer nem hallgattuk meg. Édesapánktól pedig sokszor megkérdeztük: Mikor megyünk a zsidó templomba?”

Amint láttuk, Kovács éppen a Kollégium jogakadémiájának egyetemmé formálása előtt, 1914-ben nyugdíjazását kérte, majd véglegesen Budapestre költözve 1918. március 12-én hunyt el. Jóllehet Ilona feljegyzései arról tanúskodnak, hogy Debrecenben nem értesültek időben a jogtanár temetéséről, a szaktársaktól neki járó tiszteletadás mégsem maradt el. Ugyanis két jelentős helyi lapban is megemlékeztek a neves jogtanárról. Elsőként a *Debreceni Újság* 1918. március 17-diki száma közölte, hogy

„Budapesten március 12-ikén 77 éves korában elhunyt dr. Kovács Sándor, a debreceni jogakadémia nyugalmazott tanára. Dr. Kovács Sándor évtizedeken át egyik legkiválóbb tanára volt a debreceni kollégiumnak, aki iránt az ifjuság mindig rajongó szeretettel viseltetett. A jogi fakultáson a római jogot és az egyházjogot adta elő. Egyik kitűnő tanítványa, majd pedig kartársa volt többek között dr. Dicsőffy József, a debreceni ref. egyház illusztris elnöke. A dr. Kovács Sándor halálának híre a debreceni református egyházi és tanügyi körökben öszinte részvétet keltett.”⁴²

⁴² „Elhunyt debreceni jogtanár”, *Debreceni Újság*, 22. 65. sz. (1918): 5.

Ezt követte március 23-án a *Debreceni Protestáns Lap* ekképpen:

„Dr. Kovács Sándor nyug. jogakadémiai tanár életének 77., házasságának 42. évében hosszas szenvedés után e hó 12-én csendesen elhunyt. A boldogult lelkészi családból származott, jogi tanulmányait Budapesten végezte s 1875-ben lett a jogakadémiai tanár Debreczenben, ahol 39 évig működött sikeresen és odaadó buzgósággal. Kiválóan gyöngéd férj, gondoskodó családapa és megértő kartárs volt, aki családja és hivatása körén kívül őszinte érdeklődést és buzgóságot tanúsított az egyház ügyei iránt. Neve és áldott emlékezete fennmarad hatásaiban és az általa vezetett nemzedék körében emberöltőkön át.”⁴³

Összegzés

A rendelkezésre álló források segítségével a tanulmány kísérletet tett arra, hogy személyes és családi viszonyain túlmenően dr. Kovács Sándor jogtanár szakmai-tudományos működését is bemutassa. S mert a Kollégium tanszékeinek történetére, valamint az intézmény kiemelkedő tanáregyeniségeire vonatkozó kutatások ellenére még sok a nyitva álló kérdés, hiánypótlónak mutatkozhatnak azok a dolgozatok, amelyek alaposabb betekintést adnak egy-egy tanár mindennapi életébe. Kovács professzor életútja mindaddig elkerülte a kollégium- és jogtörténészek mélyreható érdeklődését. A jogtanár egyik gyermekének, Ilonának most előkerült feljegyzései azonban különleges lehetőséget adnak a professzor megható magánéleti körülményeinek bemutatására. Ám a Kovács Ilona által megrajzolt kép hiányolja az édesapa tudományos arcélének vonásait, ezért az írás feltárta, hogy a professzort több alkalommal is megválasztották igazgatói tisztségre mind a Kollégium összes akadémiaja („rektor”), mind pedig annak jogakadémiája (dékán) tekintetében. Ugyanakkor Kovács hűségesen és buzgósággal végezte a római jog oktatását az intézményben, amiként azt az előadásainak jegyzéke mutatja, a hét minden napján. A diákokkal és munkatársaival élő kapcsolata volt. Tudományos tevékenységének pedig szerves részét képezte a publikációs munka, ám kissé meglepő módon közel ötven írásában korántsem fő tanszéki tárgyával, a római joggal, hanem sokkal inkább közéleti és szakmai kérdések véleményezésével foglalkozott.

Mindezek mellett, Kovács melegsívű édesapa és gondoskodó férj is volt, aki szer-teágazó tevékenységét egy olyan városban végezte, ahol „*az 1880-as évek végén s a 90-es évek elején még szabad volt az állattartás, így a tehéncsorda minden nap 5–6 óra körül a Nagyerdő felől a Péterfián jött be a városba*”, s ahol

„minden délután 3 óra körül tűz volt. Mi gyerekek 3 óra előtt már az udvaron ugráltunk várva a harangok félreverését, a fiuk egy csoportban indulásra készen, mert futottak tüzet nézni. Mindennap valamelyik utca végén leégett egy pár

⁴³ „Halottaink”, *DPL*, 38, 12. sz. (1918), 95.

szalmafedeles ház, ha szél volt, akkor több is. A tüzet eloltották a tűzoltók, de a tetteseket, gyújtogatókat senki sem kereste, a rendőrség nyugodtan aludt...”

– idézte fel az eseményeket Kovács Ilona.

Dr. Kovács Sándor órarendje a debreceni jogakadémián (1875–1914)

Tanév	Oktatott tárgyak	Forrás
1875/76	Római jog: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római perjog spec. koll.	<i>Értesítvény a Reformátusok Debreczeni Főiskolájában lévő akadémiai tanfolyamokról az 1875/76. tanévről</i> , szerk. TóTH Sámuel (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1876), 84.
1876/77	Római jog: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római perjog spec. koll.	<i>Értesítvény a Reformátusok Debreczeni Főiskolájában lévő akadémiai tanfolyamokról az 1876/77. tanévről</i> , szerk. TóTH Mihály (Debrecen, 1877), 11.
1877/78	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 6 óra Római perjog spec. koll.	<i>A Reformátusok Debreczeni Főiskolája akadémiai részének Évkönyve az 1877/78. iskolai évről</i> , szerk. Kovács Sándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1878), 17.
1878/79	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 6 óra	<i>A Reformátusok Debreczeni Kollégioma. Évkönyv a Hittani és Bölcsészeti szakról és Jogakadémiáról az 1878/79^{dik} tanévről</i> , szerk. BALOGH Ferencz (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1879), 29.
1879/80	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 6 óra	<i>1879/80-diki Évkönyv a Reformátusok Debreczeni Főiskolájának akadémiai tanszakairól</i> , szerk. LISZKA Nándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1880), 9.
1880/81	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 6 óra Római perjog spec. koll.	<i>1880/81-diki Évkönyv a Reformátusok Debreczeni Főiskolájának akadémiai tanszakairól</i> , szerk. KASSAY Sámuel (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1881), 7.
1881/82	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 6 óra [Magyar közigazgatási jog: heti 5 óra, Kőrösi Sándor helyetteseként]	<i>Értesítvény a Reformátusok Debreczeni Főiskolájáról az 1881/82-es tanévben</i> , szerk. THÓT Ferencz (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1882), 50.

Tanév	Oktatott tárgyak	Forrás
1882/83	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 6 óra Legújabb egyházi törvények spec. koll.	<i>1882/83-diki Évkönyv a Reformátusok Debreczeni Főiskolájának akadémiai tanszakairól</i> , szerk. BALOGH Ferencz (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1883), 14.
1883/84	Római jog története és institúciói: heti 6 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>1883/84-diki Évkönyv a Reformátusok Debreczeni Főiskolájának akadémiai tanszakairól</i> , szerk. KASSAY Sámuel (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1884), 37.
1884/85	Római jog: heti 8 óra Egyházjog: heti 6 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>1884/85^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. CSIKY Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1885), 44.
1885/86	Római jog: heti 8 óra Egyházjog: heti 4 óra	<i>1885/86^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. CSIKY Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1886), 47.
1886/87	Római jog: heti 8 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>1886/87^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. KOVÁCS Sándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1887), 28, 31.
1887/88	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>1887/88^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. TÓTH Sámuel (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1888), 91, 94.
1888/89	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>1888/89^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. LISZKA Nándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1889), 62, 64.
1889/90	Római jog története és intitutiói: heti 8 óra Egyházjog: heti 4 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>1889/90^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskoláról a Theologiai és jogi akadémiáról</i> , szerk. BALOGH Ferencz (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1890), 26, 30.

Tanév	Oktatott tárgyak	Forrás
1890/91	Római jog története és intituíciói: heti 8 óra Egyházjog: heti 7 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	1890/91 ^{diki} <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskoláról a Theologiai és jogi akadémiáról</i> , KARSÁ István (szerk.): (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1891), 43, 46.
1891/92	Római jog története és intituíciói: heti 8 óra Egyházjog: heti 7 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	1891/92 ^{diki} <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. BACZONI Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1892), 25, 28.
1892/93	Római jog története és institutiói: heti 8 óra Egyházjog: heti 7 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	1892/93 ^{diki} <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. Erdős József (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1893), 28–29.
1893/94	Római jog története és institutiói: heti 8 óra Egyházjog: heti 7 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Legújabb egyházi törvények spec. koll.	1893/94 ^{diki} <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. Kovács Sándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1894), 47, 49.
1894/95	Római jog története és institutiói: heti 8 óra Egyházjog: heti 7 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	1894/95 ^{diki} <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. ÖREG János (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1895), 36, 40.
1895/96	Római jog története és institutiói: heti 8 óra Pandecták: heti 8 óra Római perjog: heti 2 óra	1895/96 <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. SÁSS Béla (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1896), 19, 23.
1896/97	Római jog (Institutiók): heti 8 óra A római jog története különös tekintettel Justinian törvényhozására: heti 2 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	1896/97 <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. SÁSS Béla (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1897), 181, 185.
1897/98	Római jog (Institutiók): heti 8 óra Római örökjog: spec. koll., heti 2 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	1897/98 <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. SÁSS Béla (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1898), 22–23.
1898/99	Római jog története és intituíciói: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra Gaius Institutióinak I. könyve: spec. koll. (eredeti szöveg olvasása)	1898/99 <i>Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. CSIKY Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1899), 41–42, 45.

Tanév	Oktatott tárgyak	Forrás
1899/00	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Justinianus Institúcióinak I. és II. könyve: spec. koll. (eredeti szöveg olvasása)	<i>1899/00 Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól</i> , szerk. CSIKY Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1900), 82, 86–87.
1900/01	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Justinianus Institúcióinak III. könyve i–xii: spec. koll. (eredeti szöveg olvasása)	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1900/01. iskolai évről</i> , szerk. BARTHA Béla (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1901), 81, 86.
1901/02	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Justinianus Institúcióinak III. könyve xiii–xxix: spec. koll. (eredeti szöveg olvasása)	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1901/02. iskolai évről</i> , szerk. ÖREG János (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1902), 47, 53.
1902/03	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Justinianus Institúcióinak IV. könyve vi–xiv: spec. koll. (eredeti szöveg olvasása)	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1902/03. iskolai évről</i> , szerk. KÉRÉSZY Zoltán (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1903), 66, 71.
1903/04	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1903/04. iskolai évről</i> , szerk. ERDŐS József (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1904), 48, 54.
1904/05	Római jog (Institúciók): heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Római perjog spec. koll.	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1904/05. iskolai évről</i> , szerk. OZORY István (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1905), 55, 63.
1905/06	Római jog (Institúciók): heti 8 óra Konversatorium és examinatorium a római jogból: heti 2 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1905/06. iskolai évről</i> , szerk. FERENCZY Gyula (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1906), 162, 168.
1906/07	Római jog (Institúciók): heti 8 óra Római magánjog (Pandecták): heti 8 óra Axiómák a római jogban: heti 1 óra	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1906/07. iskolai évről</i> , szerk. HAENDEL Vilmos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1907), 120, 126.

Tanév	Oktatott tárgyak	Forrás
1907/08	Római jog (Institutiók): heti 8 óra Római jog: heti 8 óra Justinian Institúciói (exegetikai gyakorlat)	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1907/08. iskolai évről</i> , szerk. ERŐSS Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1908), 117, 126.
1908/09	Római magánjog: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra Repetitorium és exáminatorium a római jogból: heti 1 óra Lex XII. tabularum: spec. koll.	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1908/09. iskolai évről</i> , szerk. JÁSZI Viktor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1909), 98–99, 105.
1909/10	Római magánjog: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra	<i>A Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakainak évkönyve az 1909/10. iskolai évről</i> , szerk. ERDŐS József (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1910), 139, 146.
1910/11	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra Repetitorium és exáminatorium a római jogból: heti 1 óra	<i>Évkönyv a Debreceni Református Főiskola Theológiai, Jogi és Bölcsészeti akadémiáiról az 1910/11-es tanévben</i> , szerk. TÓTH Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1911), 58, 66.
1911/12	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra Repetitorium és exáminatorium a római jogból: heti 1 óra	<i>Évkönyv a Debreceni Református Főiskola Theológiai, Jogi és Bölcsészeti akadémiáiról az 1911/12-es tanévben</i> , szerk. FERENCZY Gyula (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1912), 32, 41.
1912/13	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra	<i>Évkönyv a Debreceni Református Főiskola Theológiai, Jogi és Bölcsészeti akadémiáiról az 1912/13-es tanévben</i> , szerk. LENCZ Géza (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1913), 118, 127.
1913/14	Római jog története és institúciói: heti 8 óra Római jog: heti 8 óra	<i>Évkönyv a Debreceni Református Kollégium akadémiai tanszakairól. (Theológiai, Jog- és Bölcsészeti akadémia) 1913/14-es iskolai év</i> , szerk. SZENTPÉTERI KUN Béla (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1914), 137, 142.

**Dr. Kovács Sándor nyomtatásban megjelent művei
(1875–1914)**

- Aurifaber név alatt: „A katolikus congressus után”, *Debreceni Protestáns Lap* 20, 9. sz. (1900): 122–124. (*Debreceni Protestáns Lap* a következőkben: *DPL*)
- „Reflexiók”, *DPL* 18, 17. sz. (1898): 237–238.
- „Az egyházak osztályozása”, *DPL* 18, 25. sz. (1898): 357–360.
- „Egy kis magyarázat”, *DPL* 18, 29. sz. (1898): 415–416.
- „Tanévmegnyitó beszéd”, *DPL* 18, 37. sz. (1898): 539–541.
- „Adatok a jogtanítás történetéhez főiskolánkban az 1875. évtől kezdve”, 1898/99 Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiái tanszakairól, szerk. CSIKY Lajos (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1899), 1–21. = *DPL* 18, 38. sz. (1898): 559–561, uo. 39. sz. (1898): 570–571.
- „Vallásitanítás a népiskolában”, *DPL* 16, 20. (1896): 270–272.
- „A főiskolai tanári olvasó-egylet”, *DPL* 16, 52. sz. (1896): 661–664.
- Aurifaber név alatt: „A pécsi püspöki lyceum házi bajai”, *DPL* 16, 2. sz. (1896): 17–18.
- „A róm. kath. püspökök pásztorleveleiről”, *DPL* 15, 2. sz. (1895): 13–14.
- „Vallásügyi tárgyalások a főrendiházban”, *DPL* 15, 13. sz. (1895): 153–155.
- „Lelkészválasztás meghívás útján”, *DPL* 15, 24. sz. (1895), 289–291.
- „Újabb lépés a két új jogtanári tanszék ügyében”, *DPL* 15, 5. sz. (1895): 55.
- „†Kőrösi Sándor”, *DPL* 15, 22. sz. (1895): 270–274.
- „A magyar nemzet jogállása az egyházi külső kormányzat terén”, *DPL* 14, 2. sz. (1894): 18–21., uo. 3. sz. (1894): 30–32., uo. 4. sz. (1894): 42–45., uo. 5. sz. (1894): 54–58., uo. 6. sz. (1894): 70–73.
- „A miről mindnyájan megfeledeztünk” *DPL* 14, 36. sz. (1894): 445–446.
- Aurifaber név alatt: „A házassági jogi törvényjavaslat sorsa a képviselőházban”, *DPL* 14, 9. sz. (1894): 109–111., uo. 10. sz. (1894): 119–122., uo. 11. sz. (1894): 133–136., uo. 12. sz. (1894): 146–148., uo. 13. sz. (1894): 161–163., uo. 16. sz. (1894): 199–200.
- „Adatok a jogtanítás történetéhez főiskolánkban, a múlt század végétől az 1875. évig”, 1893/94^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiái tanszakairól, szerk. Kovács Sándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1894), 1–36.
- „A theol. és jogakadémia belélete a lefolyt 1893–94. tanévben”, 1893/94^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiái tanszakairól, szerk. Kovács Sándor (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1894), 36–43.
- „Az anyakönyvek államosításáról”, *DPL* 13, 9. sz. (1893): 109–113.
- „Törvényjavaslat az állami anyakönyvekről”, *DPL* 13, 18. sz. (1893): 225–228.

- „Az elkeresztelési kérdés és a királyi kuria”, *DPL* 13, 26. sz. (1893): 333–338.
- „A jogtanítás története a debreczeni főiskolában”, *DPL* 13, 40. sz. (1893): 505–508.
- „Dr. Schlauch bibornok, n.-váradai püspök memoranduma”, *DPL* 13, 46. sz. (1893): 593–597.
- „A polgári házasságról szóló törvényjavaslat a képviselőházban”, *DPL* 13, 49. sz. (1893): 633–635.
- Aurifaber név alatt: „Félszázaddal ezelőtt”, *DPL* 13, 17. sz. (1893): 214–218.
- Aurifaber név alatt: „Debreczen szab. kir. város polgármesterének jelentése az 1891-ik évről”, *DPL* 13, 2. sz. (1893): 25–26.
- Aurifaber név alatt: „A magyar országos ref. egyházi közalap végrehajtó bizottságának jelentése”, *DPL* 13, 5. sz. (1893): 65–68.
- Aurifaber név alatt: „Dr. Schlauch biborok véleménye az osztr. házassági törvényről”, *DPL* 13, 47. sz. (1893): 610–611.
- „A gyermekek vallásos nevelése magán úton nyerjen-e rendezést?”, *DPL* 12, 13. sz. (1892): 97–98., uo. 14. sz. (1892): 106–107., uo. 15. sz. (1892): 114–115., uo. 16. sz. (1892): 122–123.
- „A királyi tábla Debreczenben”, *DPL* 11, 19. sz. (1891): 170–171.
- „Egy új mozzanat az egyházi törvénykezés terén”, *DPL* 11, 27. sz. (1891): 243–244.
- „Az egyházi közigazgatási bíróságról”, *DPL* 11, 35. sz. (1891): 315–316., uo. 36. sz. (1891): 322–323., uo. 37. sz. (1891): 332–333., uo. 38. sz. (1891): 340–341.
- „A róm. kath. illetéktelen elkeresztelések kérdéséhez”, *DPL* 10, 17. sz. (1890): 153–155., uo. 18. sz. (1890): 161–162., uo. 19. sz. (1890): 169–170.
- „Az elkeresztelési vita a képviselőházban”, *DPL* 10, 48. sz. (1890): 435–436., uo. 49. sz. (1890): 443–444., uo. 50. sz. (1890): 451–452.
- „A nagyváradai jogakadémia ünnepe”, *DPL* 9, 12. sz. (1889): 109–110.
- „A tiszántúli ev. ref. segélyegylet érdekében”, *DPL* 9, 14. sz. (1889): 128–129.
- „A katolikus kongresszusokról”, *DPL* 9, 19. sz. (1889): 175–176.
- „Egy elkésett felelet”, *DPL* 9, 37. sz. (1889): 340–341.
- „Három tárgy az egyházkerületi közgyűlés tanácsasztalán”, *DPL* 8, 17. sz. (1888): 142–143.
- „A róm. kath. egyházi bíróságok és a tanúzási kötelesség”, *DPL* 8, 46. sz. (1888): 387–388.
- „A lelkészi congrua”, *DPL* 7, 45. sz. (1887): 391–392., uo. 46. sz. (1887): 403–404., uo. 47. sz. (1887): 413–414.
- [Joó István, Részletek Dr. Kovács S. iskolai évnnyitó beszédéből”, *DPL* 6, 38. sz. (1886): 326–328., uo. 39. sz. (1886): 336–339.]
- „A tanév története”, *1886/87^{diki} Évkönyv a Debreczeni E. Ref. Főiskola akadémiai tanszakairól*, szerk. uő (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1887), 3–25.
- „Emlékezzünk régiekről”, *DPL* 3, 27. sz. (1883): 293–294., uo. 28. sz. (1883): 301–303.

- „Jelentés a lefolyt 1877/78. isk. évről”, *A Reformátusok Debreczeni Főiskolája akadémiai részének Évkönyve az 1877/78. iskolai évről*, szerk. uő (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1878), 3–12.
- „Utolsó szó a debreceni jog- és államtudományi karnál fennálló tan- és vizsgálati rendszer érdekében”, *Evangyéliomi Protestáns Lap* 2, 36. sz. (1876): 297–299.
- „Helyreigazítás a debreceni jogakadémia tanterve érdekében”, *Evangyéliomi Protestáns Lap* 2, 33. sz. (1876): 273–274.
- „Az európai államok törvénygyűjteményei, történetileg tekintve, a legrégibb idők-től a legújabb korbeli kodifikacionális munkálatokig”, *Értesítvény a Reformátusok Debreczeni Főiskolájában lévő akadémiai tanfolyamokról az 1875/76. tanévről*, szerk. TÓTH Sámuel (Debrecen: Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, 1876), 37–52.